

Історія міст Лівобережжя України

Чорний Д. М. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.). – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 304 с.

Міста Лівобережжя України, яким присвячене історичне дослідження Д.М. Чорного, належали до історичних регіонів: Гетьманщина, Слобідська Україна, Новоросія, Таврія. На початку XX ст. вони перебували в межах Чернігівської, Полтавської, Харківської, Катеринославської та материкової частини Таврійської губернії. Тут існувало 61 місто, зокрема 4 губернських: Чернігів, Полтава, Харків, Катеринослав; 44 повітових, серед яких Охтирка, Богодухів, Валки, Вовчанськ, Зміїв, Ізюм, Куп'янськ; 13 безповітових або позаштатних (у т. ч. Чугуїв, Краснокутськ). Така значна кількість об'єктів дослідження значно утруднює узагальнення матеріалу, але автору вдалося визначити основні тенденції розвитку міст на зламі двох століть, висвітлити основні аспекти їх життєдіяльності.

У монографії, яка стала основою докторської дисертації, (захищеної 14 травня 2008 р.), зібрано дуже цікавий фактичний матеріал, який викликає інтерес не лише у науковців-істориків, але й у пересічних читачів. Це багато в чому обумовлено умінням автора обрати головне, виділити з другорядних деталей такі, які дійсно є цікавими та наочними.

Цілком можна погодитись з твердженням автора про те, що головними тенденціями розвитку міст у цей час були модернізація та урбанізація. Так, Харків та Катеринослав у 1910–1914 рр. мали понад 200 тис. населення кожен, Полтава – понад 50 тис., Чернігів – понад 30 тис. Типовим серед повітових міст було місто з населенням щонайменше 22 тис. осіб (наприклад, Ізюм мав населення 21,6 тис. осіб).

Дуже насиченим фактичним матеріалом є перший розділ монографії, присвячений загальній характеристиці розвитку міст, у тому числі рівню їх урбанізації, становій структурі, складу населення за статтю та віком.

Автор, на наш погляд, справедливо відзначає, що вікова структура населення міст у вказаний період відзначалась домінуванням молодших вікових груп. Це пояснюється постійним припливом молоді на навчання, у пошуках роботи, меншою порівняно із сільською місцевістю дитячою смертністю, зростанням питомої ваги тих груп населення, що мешкають у містах разом із сім'ями. Люди похилого віку (більше 60 років) складали 6,2 % всього міського населення. Добре було б, якби автор порівняв ці тенденції з

сучасними – початку ХХІ ст., тобто рівно через 100 років. Що стосується національного складу населення міст, то тут автор, спираючись на синтез та наукову критику джерел, прийшов до достовірного висновку, що українці домінували у повітових та безповітових центрах Чернігівщини, Полтавщини, Харківщини, але їхня питома вага значно меншою була на Катеринославщині і Таврії. Прямо пропорційно зменшувалась у напрямку з півдня на північ частина росіян. Єврейське населення у значній кількості було представлено по містах Чернігівщини, Полтавщини, Катеринославщини, і значно меншій – Харківщини і Таврії. Представників національних меншин (поляків, німців, татар) більше приваблювали губернські міста.

Дуже повчальними та корисними навіть для сучасної практики соціально-економічного розвитку країни є ті висновки автора монографії, які стосуються економіки міст. Досить парадоксальним є зауваження Д. М. Чорного щодо того, що на початку ХХ ст. промисловість не визначала безпосередньо статки міст, їх багатство. Справа в тому, що податкова система Російської імперії не давала змоги містам повною мірою користатися присутністю на їх території фабрик і заводів, обертати на свою користь зростаючі прибутки. Держава, навпаки, повною мірою реалізовували свої можливості, запроваджуючи законом від 2 січня 1906 р. значно підвищені ставки промислового податку. У 1913 р. державний промисловий податок становив 150,1 млн руб., але лише дуже незначна частка його могла повертатися містам у вигляді «допомоги» від казни, які в бюджетах міст імперії в 1900–1912 рр. становили не більше 6 %. Ці факти свідчать, що мало що змінилося у цьому аспекті за століття, яке минуло.

Найсуттєвішими елементами новизни монографії нам здаються ті підрозділи, які присвячені соціально-політичному портрету міської еліти (розділ 3, § 2) та складовим самосвідомості жителів міст (розділ 4, § 5). Тут автор виходячи з новітніх методологічних засад та в певній мірі використовуючи напрацювання перших хвиль «школи Анналів» спробував проаналізувати роль міських еліт у соціально-політичному житті міст, але зосередив свою увагу в основному на формальних показниках соціального стану міської верхівки (соціальний стан, заможність, освіта, в певній мірі – політичні уподобання). Але їх діяльність та інші аспекти «активності життя», на жаль, залишилися поза увагою дослідника.

Щодо складових самосвідомості, – то тут ми чекали аналізу менталітету мешканців міст за їх соціальними станами, професією, віком, статтю. Автор фактично обмежився постановкою питання, не розглянувши його по суті. Звичайно, що для повноцінного аналізу не завжди вистачає джерел, проте ще менше можливостей для цього було у Наталі Яковенко, яка у своєму «Нарисі історії се-

редньовічної та ранньомодерної України» зробила вдалу спробу проаналізувати менталітет шляхти, міщан, селян, козаків у різні періоди їх життєдіяльності у межах запропонованої хронології.

Аналіз монографії наводить на думку, що вона написана з позицій позитивізму. Як нам здається, автору слід було б використати й інші методологічні підходи – сучасніші та цікавіші. Хоча присутні в роботі і ознаки теорії модернізації, але скоріше як зовнішні рамки.

Сам характер роботи, ґрунтовність викладу матеріалу дозволяють зробити висновок, що в особі Дмитра Чорного ми маємо у певній мірі наукового спадкоємця Дмитра Багалія та його робіт, присвячених історії Слобідської України та Харкова. Вимогливий та пересічний читач у цій книзі знайде багато цікавого.

В. А. Греченко, д-р іст. наук

Греченко В. А. Апогей стаалінського тоталітаризму в Україні (30-ті роки ХХ ст.): Монографія. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2007. – 352 с.

Вивченню історії України 20–30-х рр. ХХ ст. науковці приділяють чимало уваги. Досліджуючи цей складний період, фахівці звертали увагу переважно на аналіз політики коренізації та її складових, соціально-економічні, культурні перетворення, політику партії та її хиби, а головне – репресії. Історія України 30-х рр. ХХ ст. є малодослідженою та потребує нового тлумачення. Саме цьому складному часу присвячена монографія В. А. Греченка «Апогей стаалінського тоталітаризму в Україні (30-ті роки ХХ ст.)».

Рецензована наукова праця є продовженням роботи автора «Україна в добу «раннього» тоталітаризму»¹, яка вийшла у 2001 р. Ця робота охоплює період 1921–1929 рр. і присвячена висвітленню політики НЕПу, політичній боротьбі в 20-ті роки, еволюції і трансформації більшовицької партії та ролі репресивних органів влади у політичній системі радянської України зазначеного періоду.

Автор поставив за мету, урахувавши досягнення своїх попередників та нові тенденції в історичній науці, розкрити основні аспекти історії України 30-х рр. минулого століття часу остаточного оформлення в СРСР тоталітарного режиму.

У першому розділі своєї роботи історик зупиняється на ролі комуністичної партії у функціонуванні стаалінського тоталітарного режиму. Цілком слушним видається початок цього розділу з аналізу наслідків повної ліквідації внутрішньопартійної опозиції, а саме

---

¹ Греченко В. А., Ярмаш О. Н. Україна в добу «раннього» тоталітаризму (20-ті роки ХХ ст.): Монографія. – Харків: Вид-во НУВС, 2001. – 276 с.